

Недељко Радосављевић

СВЕШТЕНСТВО УЖИЧКОВАЉЕВСКЕ МИТРОПОЛИЈЕ

АПСТРАКТ: Рад је посвећен проблемима друштвеног положаја свештенства Ужичковаљевске митрополије у време од Београдског мира 1739. до избијања Првог српског устанка 1804. Посебна пажња усмерена је на питања порекла, рукоположења, прихода и обавеза свештеника, као и њиховог учешћа у противтурским активностима и ослободилачким покретима.

Историја Православне цркве и њених појединих епархија на српском етничком простору који је у 18. веку био у саставу Османског царства, још увек је, услед недостатка прворазредних историјских извора, недовољно истражена. Проблем је додатно усложњен и тиме што је, након укидања Пећке патријаршије, и црквена администрација постала страна, вођена од Васељенске патријаршије у Цариграду. Док се о појединим митрополитима, који су после Београдског мира 1739. у све већем броју били грчког порекла, знају најосновнији подаци, живот монаха и свештеника остао је на маргинама интересовања истраживача. То се односи на њихов положај у друштву, стицање звања, порекло, висину прихода и обавеза, као и учешће у антитурским активностима и устанничким покретима. Изузетак, донекле, чини време аустро-турског рата 1788–1791. и период уочи избијања Првог српског устанка. Намера нам је да на примеру Ужичковаљевске митрополије, која је после Београдског мира обухватала простор западне Србије и дела Шумадије, покушамо да одговоримо на поменута питања, изузимајући при том проблеме монашког живота и рада у манастирима, што захтева другачији приступ и знатно више простора.

За разлику од својих архијереја, свештеници и монаси у Ужичковаљевској митрополији били су готово искључиво Срби. Већина њих је пре рукоположења у свештеничко звање стицала основе писмености и духовног образовања код месних свештеника или у појединим манастирима. Кандидат за свештеника прво би био произведен за ђакона, а потом рукоположен за јереја. То је могло уследити брзо, али и кроз

неколико месеци, што потврђују и казивања појединих свештеника.¹ Након рукоположења, митрополит би свештенику уручио синђелију којом му је одређивао парохију, што је потврђивао својим печатом и потписом. Новопостављени свештеник за њу би митрополиту плаћао 100 гроша.²

Синђелије ужичковаљевских митрополита издаване у периоду од 1739. до 1804. представљају занимљиву грађу за сигилографска и дипломатичка истраживања, али нас пре свега занима њихова садржина. Изузимајући имена свештеника и села која су им додељивана, оне се међу собом само незнатно разликују. У њима се митрополити обраћају не само хришћанима поменуће нурије, већ целе нахије у којој се она налази, обавештавајући их о својој одлуци да нурију повери именованом свештенику *да попује и христијански закон совершује*. При том се набрајају *преподобни* свештеници и јеромонаси, *поштено-родни и благородни* кнезови и кметови, као и *христјани, велики и мали*, чиме је практично изложена целокупна структура тадашњег српског друштва. У даљем тексту се наводе села која сачињавају нурију, чијим се становницима скреће пажња да не примају другог свештеника сем именованог, те да му издају све оно што му по закону и обичају припада.³ Синђелије ужичковаљевских митрополита делимично се разликују од оних које су издавали рашки и београдски архијереји, такође Грци. Београдски углавном изостављају поменуту структуру српског друштва у уводном делу, док се рашки често позивају на своја права ферманом потврђена од султана.

Све до последње деценије 18. века нурије су биле знатно простране. Тако је 14. августа 1768. митрополит Јоаким доделио попу Луки Јаковљевићу нурију од 14 села при цркви у Сечој Реци, чија је површина била преко 150. километара квадратних.⁴ Како се у његовој синђелији не помиње сама Сеча Река и њој најближа села Годљево, Парамун, Руда Буква, Полошница, Годечево и Маковиште, долазимо до закључка да је при тој цркви постојала још најмање једна парохија. Поп Тома Јовановић добио је 1785. од истог митрополита нурију коју су сачињавала села Сирогојно, Љубиш, Висока, Равни, Колишевица, Скржути и Роглине (Роге), што је био велики део површине Златибора.⁵ Међутим, у последњој деценији 18. века приметно је повећање броја, односно уситњавање парохија. Исти митрополит Јоаким дао је 1792.

1 Михаило Милошевић из Севојна произведен је за ђакона 25. марта 1749, а за јереја 9. марта 1750, *Архив САНУ у Сремским Карловцима (у даљем тексту АСАНУК), фонд Б, 143/1750*

2 Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије I*, Београд 1901, 20

3 Такве формулације углавном се наводе у свим сачуваним и објављеним синђелијама митрополита Митрофана и Јоакима, које се у овом раду помињу.

4 Радомир М. Илић, *Синђелија сечоречког попа Луке*, Споменик СКА XLIX, Београд 1910, 72-73

5 *Синђелија попа Томе Јовановића*, Архив САНУ (у даљем тексту АСАНУ) 268

попу Никити Радуловићу села Високу, Равни, Сирогојно и Скржуте, али не и Љубиш, Колишевицу и Роге, чиме је нурија попа Томе Јовановића једноставно преполовљена.⁶ Нурија попа Луке Јаковљевића подељена је најкасније 1803, када је епископ Антим Зепос попу Илији Поповићу доделио Субјел и неколико околних села.⁷ Илија Поповић син је попа Луке и брат устаничког војводе из времена Првог српског устанка, кнеза Алексе Поповића. Године 1793. као трећи свештеник при цркви у Бранковини рукоположен је Матија Ненадовић, добивши као парохију свега три села, Забрдицу, Јасеницу и Попучке⁸. Ђоко Слијепчевић сматрао је да је повећање броја нурија последица жеље фанариотских владика да на тај начин од нових свештеника добију што више новца.⁹ Међутим, морамо указати на још један узрок те појаве, који Слијепчевић не помиње, можда и значајнији од наведеног. После Београдског мира 1739. подручје Београдског пашалука било је слабо насељено јер је становништво десетковано у три рата и две велике сеобе за само пола века. Такво стање убрзано се мења у другој половини 18. века досељавањем новог становништва, које у западну Србију стиже из Херцеговине, источне Босне, Старог Влаха и црногорских Брда, чиме број становника расте а самим тим и потреба за више свештеника.¹⁰

ПОРЕКЛО СВЕШТЕНСТВА

Када разматрамо проблем порекла свештеника оба реда, морамо га неизоставно повезати са миграционим кретањима становништва које је насељавало западну Србију. Међутим, за таква истраживања на располагању нам је знатно мање писаних извора него из времена аустријске окупације Србије. Стога је незаобилазно коришћење грађе која није увек поуздана, пре свега записаних усмених предања која су се одржала у изворном облику све до првих деценија 20. века, нарочито у свештеничким породицама. Та усмена традиција, ослобођена анегдотских садржаја, може, уз потребну опрезност и критичност, бити користан извор сазнања, и као таква послужила је као темељ црквених летописа устројених крајем 19. и почетком 20. века, већ и важних антропогеографских студија и чланака којима је увелико реконструисано стварање савремене етничке слике западне Србије.

---

6 *Синђелија попа Никите Радуловића*, АСАНУ 312

7 Синђелија Илије Поповића чува се у породичној збирци у селу Субјелу код Косјерића. Писана је на грчком језику и доп сада необјављена.

8 Милан Ђ. Милићевић, *Синђелија попа Матеја Алексића*, Гласник СУД XX, Београд 1866, 132-133. Оригинал се налази у Архиву САНУ, АСАНУ 7342

9 Ђоко Слијепчевић, *Укидање Пећке патријаршије 1766*, Богословље 13, Београд 1933, 303

10 О насељавању западне Србије у 18. и 19. веку видети опширније у антропогеографским студијама Љубе Павловића, Миленка С. Филиповића, Љубомира Мићића и других аутора.

Већ смо напоменули да су свештеници и калуђери, укључујући и старешине већих манастира, готово искључиво били Срби. Они су се, свакако, налазили и у митрополитовом најближем окружењу укључујући и његову канцеларију, јер су писма и синђелије издавани углавном на српском језику, мада је било и другачијих примера.¹¹ Свештеници и монаси били су пореклом највећим делом из истих крајева као и становништво које је насељавало западну Србију после Београдског мира. Они су део исте миграционе струје условљене пре свега друштвеним и економским околностима. У Београдском пашалуку било је доста обрадивог земљишта или оног које се могло култивисати, док је проценат муслимана био релативно мали. Неколико примера, иако из времена пред крај аустријске окупације Србије, дају верну слику узрока сеобе, јер се Београдским миром у областима које су давале највише исељеника, није променило ништа. Тако се непричавски поп Остоја преселио из Старог Влаха где је поповао у селима Јабланици и Доброселици, *јер су се људи почели селити овамо*.¹² Веома важан податак везан је за осеченичког свештеника Милутина који се доселио из околине Никшића, јер у завичају *„не имавши гдѣ поповати, понеже на 300 домовъ 24 священка служило”*.¹³ Његов пример потврђује да су се многи селили, јер је у завичају било пуно свештеника и, једноставно, није било нурија за све. Поновни пад Србије под турску власт 1739. није утицао на смањење миграције из динарских области, које су као кошнице стално давале нове ројеве насељеника. Међутим, за разлику од времена аустријске окупације Србије, после 1739. нема значајнијег доласка духовних лица из области северно од Саве и Дунава, нарочито Срема.

Свештеници су, пристигли као такви или рукоположени по доласку, добијали синђелије од ужичковаљевских митрополита, чиме је често само потврђивано затечено стање. Неки су, једноставно, лутали тадашњим беспућима тражећи место где би се населили, све док их становници појединих села нису, просто, пронашли и позвали да им буду свештеници. Љубомир Павловић наводи пример породице Поповића из села Ба, чијег су претка мештани затекли у Рудничкој нахији и довели га да им попује.¹⁴ Наравно, подразумевало се да њихов избор потврди надлежни митрополит. Многи од њих ће приликом сеобе довести веће групе рођака и комшија, који ће се заједно насељавати. Њихови потомци делом ће наставити свештенички позив, чиме је настало низ свештеничких лоза непрекинутих и преко 150 година. Тако

11 Видети напомену 7

12 Димитрије Руварац, *Митрополија београдска око 1735*, Споменик СКА XLII, Београд 1905, 183

13 Исто, 182-183

14 Љубомир Павловић, *Колубара и Подгорина*, Насеља и порекло становништва 4, Београд 1907, 530

су у Каран стигле свештеничке фамилије Руфимовића, Костића и Поповића¹⁵, у Сечу Реку Поповића-Игумановића, Алексића и Јаковљевића¹⁶, у Субјел Поповића и Протића¹⁷, у Севојно Трипковића и Чолића¹⁸, у Сирогојно Смиљанића...¹⁹

Манастирска средишта су такође при насељавању имала значајну улогу. Монаси пореклом из динарских области, који су одржавали везе са својим рођацима, обавештавали су их о приликама у Београдском пашалуку и могућности да се населе. Само у близини манастира Раче, обновљеног 1795, населило се неколико бројних фамилија чији су рођаци били рачански монаси, а слично је било и када је реч о осталим манастирима.²⁰

Након што би се свештеници са породицама доселили из даљих области, често би уследила локална померања, изазвана могућностима свештеничког позива, односно добијања парохије. На тај начин су се из Карана Алексићи преселили у Сечу Реку, Поповићи из Љештанског у Соколској нахији у Годљево код Сече Реке, Милошевићи из Севојна у Страгаре. Многима од њих су села у Ужичкој, Соколској и Рудничкој нахији била само краткотрајна боравишта, одакле су одлазили ка Колубари, Тамнави, Мачви и Доњем Подрињу. У тим крајевима било је више староседелачког становништва, па нису затицали стање скоро потпуне опустелости. Ту су се такође сретали и са насељеницима из других, а не само динарских крајева. Из до сада изложеног било би погрешно закључити да је готово целокупно свештенство досељено са новим становништвом. Многи су рођени на подручју Ужичковаљевске митрополије, али је и међу њима највише било оних чији су преци досељени једну или две генерације раније.

Поред миграције из динарских предела, условљене највећим делом друштвеним и економским разлозима, постојао је и одлив свештенства усмерен ка северу, односно Хабзбуршкој монархији. Та сеоба проузрокована је пре свега односом турских власти према Србима, нарочито цркви и свештенству, и одвијала се тихо и у континуитету да би се интензивирала у време криза и ратова Турске против хришћанских држава. Свештеници и монаси из Ужичковаљевске митрополије су се по преласку у Срем јављали не само световним властима, већ и представницима Карловачке митрополије. Њиховим испитивањем до-

---

15 Раде Познановић, *Бела црква у Карану*, Ужице 1996, 111-124

16 Недељко Радосављевић, *Летописне белешке проте Новака Милошевића*, Ужички зборник 25-26, Ужице 1998, 261-278. Љубомир Павловић, *Ужичка Црна Гора*, Насеља и порекло становништва 19, Београд 1925, 55-60

17 Љубомир Павловић, *Ужичка Црна Гора*, 79-80

18 Исто, 81

19 О доласку Смиљанића остао је запис на царским дверима цркве у Сирогојну из 1764. Прим. Н.Р.

20 Љубомир Павловић, *Соколска нахија*, Насеља и порекло становништва 26, Београд 1930, 380-382, 400-402

лазило се до сазнања о разлозима који су их навели на сеобу. Карактеристичан је случај свештеника Игњатија Илића из Мишара код Шапца, испитаног у митрополији 25. марта 1760. Поред питања о месту рођења, школовању, брачном стању, времену када је рукоположен и доказима који то потврђују, од њега се тражило да одговори „за кои узрокъ из Турске стране на овѣ странѣ пребѣгль”. Илић је у одговору навео да су му Турци претили убиством „что имъ ракію надименѣ далъ есмъ пити, понеже болше нисам ималъ”.²¹ Три године касније, свештеник Михаило Милошевић, родом из Севојна код Ужица, напустио је парохију у Стргарима и прешао у Срем где је затражио да буде свештеник у Товарнику. Он приликом испитивања није навео конкретан разлог, већ само да је побегао „ради гоненіа і озлобленіа турскаго”, али су проблеми са којима је био суочен свакако били озбиљни чим се одлучио на емиграцију.²²

Приликом визитација фрушкогорских манастира вршених 1753. и 1771, установљено је да део монаха чине емигранти из области под турском влашћу, међу којима је било и оних из Ужичковаљевске митрополије.²³ Најстарији су стигли још у време аустро-турског рата 1737-1739. или нешто раније, када је Србија била под аустријском управом, док су остали дошли касније, у различито време и појединачно. Неки су били свештеници који су се замонашили или стигли као монаси из Србије, међу којима је било и старешина познатих манастира. Један од њих био је Алексије Јефремовић, игуман манастира Вољавче, заслужан за његову обнову 1763–1764, за кога се наводи да је пребегао 1768. те да му је митрополит Јован Георгијевић за боравиште одредио манастир Беочин.²⁴ Разлози његовог бекства нису наведени, али се угледни игуман на то свакако није одлучио без велике невоље. Притисак турских власти на рају тада расте, јер је отпочео рат са Русијом у коме је Османско царство претрпело велике територијалне губитке.

По визитацији фрушкогорских манастира вршеној 1753, која је знатно детаљнија него она из 1771, стање у фрушкогорским манастирима било је следеће:²⁵

21 *Изв ештај о испитивању попа Игњатија Илића*, АСАНУК фонд Б, 4/1760

22 *Извештај о испитивању свештеника Михаила Милошевића*, АСАНУК фонд Б, 143/1750

23 О поменутих визитацијама видети опширније: Димитрије Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира 1753*, Сремски Карловци 1903, и рад истог аутора *Архив за историју Српске православне Карловачке митрополије 3*, Сремски Карловци 1913, 99-118

24 Димитрије Руварац, *Архив за историју 3*, 118

25 Димитрије Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира 1753*. Подаци у овом попису знатно су детаљнији него 1771, јер се помињу и филијални манастири, дугови, приходи, књиге, ђаци и прњаворци.

Свештенство Ужичковаљевске митрополије

Манастир	Број монаха	Из српских области под турском влашћу	Из Ужичковаљевске митрополије
Фенек	10	4	–
Обеда	–	–	–
Врдник	12	1	–
Јазак	11	3	3
Јазак Стари	13	4	1
Бешеново	13	4	1
Шишатоваци	13	4	–
Кувездин	10	2	–
Дивша	12	2	–
Прибина Глава	9	–	–
Хопово	26	8	2
Крушедол	18	2	–
Ремета	17	4	1
Гргетег	15	4	–
Раковац	21	6	1
Беочин	9	3	1
Реметска	–	–	–
Укупно	209	51	10

Као што се из приложене табеле види, од 209 лица са монашким звањем, укључујући и 13 монахиња из манастира Јазак Стари, 51 је било из српских области под турском влашћу, од чега 10 са подручја Ужичковаљевске митрополије, што чини 4,80% од укупног броја.

Визитацијом из 1771, установљено је другачије стање.²⁶

26 Димитрије Руварац, *Архив за историју Српске православне Карловачке митрополије* 3, 99-118

Манастир	Број монаха	Из српских области под турском влашћу	Из Ужичковаљевске митрополије
Крушедол	17	4	1
Хопово	20	2	–
Врдник	14	2	2
Јазак	11	5	2
Бешеново	15	2	1
Шишатово	13	3	1
Кувездин	19	3	1
Гргетег	–	–	–
Беочин	16	3	2
Раковац	14	1	–
Фенек	13	7	2
Прибина Глава	12	–	–
Укупно	176	32	12

Укупан број монаха те године био је 176, од чега из српских области под турском влашћу 32, међу којима је било и 12 лица из Ужичковаљевске митрополије. У односу на 1753, број монаха у манастирима опада, као и број емиграната међу њима, али се број лица из Ужичковаљевске митрополије повећао на 12, односно 6,8%.²⁷ Како од укупног броја монаха нисмо издвојили податке о емигрантима из других области, попут Русије, Пољске, Бесарабије и Бугарске, процентуално учешће емиграната у монашкој популацији Фрушке горе се само увећава.

По преласку у Срем свештеници су се обраћали карловачком митрополиту молбама да добију парохију, или из других разлога. Митрополити су имали разумевања за њих, и у том правцу су деловали и код државних власти. То потврђује и циркуларно писмо митрополита Вићентија Јовановића Видака упућено протопопијатима у Срему 13. јуна 1775, којим од њих тражи да помогну свештенике избегле из Турске и млетачких крајева и дозволе им да врше службу божју. У писму се изричито наводе свештеници Јован Угарковић, Марко Богуновић и Марко Леолић(?), али се не помиње одакле су стигли. Митрополит Видак у писму тражи да им се за њихов труд да уобичајена награда,

²⁷ У попис из 1771. нису укључени филијални манастири.

вероватно мислећи на опела, крштења, венчања...²⁸ Чињеница да им је дозвољено да обављају свештеничке дужности и да још увек нису добили своје парохије, указује да се ради о својеврсном провизоријуму до коначног решења њиховог статуса.

Један *от емигрантов*, Василије Јовановић, обратио се 15. новембра 1794. митрополиту Стратимировићу молбом да му син Никола буде примљен у *Клирическу школу*, односно Карловачку богословију. При том је изложио и своје тешко материјално стање замоливши да добије једну парохију у Вуковарском протопопијату, за коју је знао да је била упражњена.²⁹ Јовановић не наводи одакле је емигрирао, али се највероватније ради о свештенику рукоположеном од зворничког митрополита Герасима, који је 1791. прешао у Ердевик.³⁰ Узимајући у обзир годину када је прешао границу, можемо претпоставити да је и он стигао из Ужичковаљевске митрополије, јер у то време није било масовног исељавања из источне Босне, тада под чврстом контролом Турака.

Прелазак свештенства у Хабзбуршку монархију био је нарочито масован у време аустро-турског рата 1788–1791, када су заједно са својим сународницима тражили спас од турске одмазде. При крају рата 1791. у погранични појас Срема прешло је 25 свештеника, од којих за њих седам са сигурношћу можемо тврдити да су из Ужичковаљевске митрополије.³¹ То свакако није коначан број, јер не укључује оне који су већ раније прешли Саву, нарочито 1788. Слично је било и када је реч о монасима, којих је, по истом извештају, било 10. Они су били размештени по фрушкогорским манастирима.³² Неки свештеници се, за разлику од већине својих сународника, неће по окончању рата вратити назад. Поједини ће добити парохије а некима ће аустријска власт за услуге учињене у рату и извиђачким акцијама које су му претходиле, дати пензије. За неке су, међутим, надлежни у митрополији сматрали да су потпуно неспособни за парохију, па је њихов статус дуже време остајао нерешен.³³ Завршетком рата преласци свештеника у Хабзбуршку монархију знатно ће се умањити услед повољнијих околности које је Србима у Београдском пашалуку донела управа Хаци Мустафа-паше. Разлог каснијих прелазака биће углавном у школовању у Карловачкој богословији или гимназији, али не и у појачаном турском притиску, и тако ће бити све док власт у Београдском пашалуку нису преузеле дахије.

28 Писмо је пре извршене конзервације знатно оштећено, па његов садржај не можемо потпуно разумети и употребити, АСАНУК фонд Б, 20/1775

29 Молба Василија Јовановића митрополиту Стратимировићу, АСАНУК фонд Б 13/1794

30 Димитрије Руварац, *Пребегли на ову страну 1791. свештеници и калуђери*, Српски Сион XIV, Сремски Карловци 1904, 113

31 Исто, 112-113

32 Исто, 113-116

33 Исто, 113-114

Поред до сада поменутих, постојала је и сеоба свештеника и калуђера из Хабзбуршке монархије назад у Турску, али је била слаба и сведена на појединачне случајеве. Године 1766. беоцински игуман Михаило Продановић обавестио је митрополита Павла Ненадовића да је сазнао за смрт бившег игумана Арсенија, који се још 1758. преко Бољевачке скеле вратио у Турску. Арсеније је у Срем дошао у сеоби под патријархом Арсенијем IV, краће време био иришки парох а онда се замонашио.³⁴ За разлику од њега, бивши игуман манастира Калинића Јоаникије Ћировић замолио је 1796. Стратимировића за дозволу и благослов како би се из манастира Хопова тамо вратио, наводећи да је позван од свог братства.³⁵ Игуман Јоаникије се на повратак свакако одлучио због тренутно повољних околности у Београдском пашалуку. У Хабзбуршкој монархији повремено су се ширили гласови о побољшању положаја хришћана у Турској и пре последњег аустро-турског рата. Такав пример десио се 1777, када је неки свештеник дознао од турског трговца да је султан обећао укидање свих пореза у наредних 10 година онима који се врате из Аустрије, а потом само плаћање спахијског десетка и харача. Такође је поменуто право слободног грађења црква и коришћења звона.³⁶ Такве вести сигурно нису биле тачне, али су свештеници подробно испитани у митрополији и о томе обавештене царске власти.

Као што се дешавало и у време аустријске управе у Србији 1718–1739, и током последњег аустро-турског рата су на подручју Ужичковаљевске митрополије долазили свештеници из *Тесарије*, нарочито Срема, како би ту добили парохије.³⁷

ЖИВОТ, ПРИХОДИ И ОБАВЕЗЕ

Друштвени живот свештеника Ужичковаљевске митрополије у време од Београдског мира до Првог српског устанка остао је непознат, па би темељније истраживање захтевало знатно више простора и другачији приступ. Међутим, извори који говоре о томе су штури и малобројни, неретко засновани на усменим казивањима. Од мемоарске грађе и запажања савременика издвајају се *Мемоари* проте Матије Ненадовића и радови Вука Караџића. Матија Ненадовић био је свештеник у Ужичковаљевској митрополији и његова сећања су веома драгоцене. Вук Караџић рођен је у Тршићу, селу у западној Србији које је у црквеном погледу можда припадало тој митрополији, а своје школова-

34 Михаило Продановић митрополиту Павлу Ненадовићу, АСАНУК фонд Б, 16/1766

35 Молба Јоаникија Ћировића митрополиту Стратимировићу, АСАНУК, фонд Б, 42/1796

36 Такви извештаји стизали су у митрополију у више наврата, АСАНУК фонд Б, 68 и 69/1777

37 Од 25 свештеника пребеглих у Срем 1791, три су у време краткотрајне окупације Србије дошли управо из Срема, од којих један, Михаило Станисављевић, из *Ашање у ваљевски предео*. Димитрије Руварац, *Пребегли на ову страну 1791. свештеници и калуђери*, 113

ње отпочео у једном од манастира са тог подручја. Његови наводи су, засновани углавном на личном искуству са често присутним генерализовањем неких појава, па и њих морамо прихватати критички и опрезно. Због тога ћемо се укратко осврнути на неке најважније цртице које су карактеристичне за њихов положај у друштву.

Свештеничко звање, мирско или монашко, налазило се при врху лествице тог друштва, које није имало значајније разуђену структуру. Такав положај није био условљен само традиционалном приврженошћу српске патријархалне средине православној вери већ и другим разлозима, међу којима треба истаћи њихову какву-такву писменост, самим тим и просветну мисију, добру обавештеност, како о локалним, тако и о збивањима на ширем простору и учешће у антитурским активностима и покретима. Говорећи о положају свештеника у тадашњем српском друштву, прота Матија Ненадовић истиче да у Србији онда није било другог господства, *криме бити кнез, поп или калуђер, а и пандур имао је неко мало одличје*.³⁸ Његово казивање налази потврду и у свештеничким синђелијама, нарочито у уводном делу текста у коме се митрополит обраћа становништву нахије у којој се парохија налази. Стога и не чуди што је најугледнији Србин у Ваљевској нахији, обор-кнез Алекса Ненадовић, дао свога сина за свештеника. Многи свештеници настављали су позив својих очева, наслеђујући њихову нурију или један њен део, па већ крајем 18. века у неким селима имамо устаљене породичне лозе свештеника, чије је занимање нашло одраза и у презименима Поповића, Протића, Игумановића. Говорећи о улози свог оца у рукоположењу за свештеника, прота Матија наводи да га је он, по повратку у Бранковину 1793, *одмах запопио*. Прота такође истиче да је *владика желео учинити кнезу хатер, а ваљда му је и новаца требало*, па ни то што је имао само 16 година није било препрека да га рукоположи.³⁹ Матија Ненадовић наводи још један занимљив податак: *После смрти попа Станоја отац мој запопи његовог брата Пантелију, који је учио мало у манастиру Студеници, и попа Мату који је учио код Светогораца путујући*.⁴⁰ Обор-кнез Алекса Ненадовић је, дакле, имао значајан утицај на избор свештенства у својој нахији, а његов избор митрополит Јоаким је практично само потврђивао. Митрополит је, по законима који су важили и султановом ферману, за сваку синђелију добијао по 100 гроша, па није имао значајнијег разлога за противљење кнезу Алекси, односно његовом избору. Још нешто се уочава у протином казивању: сви свештеници које помиње, били су писмени, макар и у елементарном смислу, чиме се доводи у питање констатација Вука Карацића да они (фанариотске владике) *никад не питају зна ли што онај што оће да се запопи, него*

38 Прота Матија Ненадовић, *Мемоари*, Нови Сад 1969, 60-61

39 Исто, 63

40 Исто, 65

само гледају може ли платити.⁴¹ Много је примера који говоре управо супротно, јер су свештеници, скромног знања али не и неписмени, заједно са кнезовима били носиоци ослободилачких активности у рату 1788–1791, и касније у Првом српском устанку. Од народа су били уважавани, старајући се да све спорове међу Србима реше како се не би ишло на турске судове.

Током аустријске окупације 1718–1739. Београдскокарловачка митрополија улагала је напоре да се положај и начин живота свештенства оба реда јасније одреди. Тако је митрополит Мојсије Петровић забранио свештеницима да играју куглу, коцке, комедије и машкаре, као и да неограничено присуствују свадбама и другим весељима. Такође им је заповеђено да носе једнообразна одећа, монаси црне, а мирски свештеници плаве боје, те да држе уредним браду и бркове. Већа пажња посвећена је и њиховом школовању.⁴² Од тих мера је после поновног доласка Турака остало врло мало, па се већ у другој половини 18. века свештеник врло мало разликовао од обичног српског сељака. Облачили су се као већина сународника, изузев што су уместо црвених, носили црне капе или шубаре. У цркви су се од осталих разликовали једино по томе што нису скидали капе.⁴³ У црногорским областима, одакле је значајан број досељеника који су колонизовали западну Србију и део Шумадије, свештеници су као и остали учествовали у сукобима са Турцима.⁴⁴ Сличних примера било је и у Ужичковаљевској митрополији. Поп Драгутин Алексић хајдуковао је у околини Билеће, а затим се доселио у Каран, па у Годљево код Сече Реке, пошто је ту добио нурију.⁴⁵ Поп Лука Лазаревић се приликом избора за тамнавског војводу 1805. обријао на пању чиме је, у ствари, напустио свештенички позив.⁴⁶ Прота Милутин Илић-Гучанин постаће драгачевски, а архимандрит Раче Хаци-Мелентије Стефановић војвода и комендант Соколске нахије.⁴⁷

Утицај Карловачке митрополије поново продире крајем 18. века, нарочито после аустро-турског рата 1788–1791. То се не огледа само у употреби рускословенског језика, који је преовладао и јужно од Саве и Дунава, већ и покушајима да се у народ уведе више реда приликом богослужења и других скупова. Тако прота Матија Ненадовић, још као

41 Вук Караџић, *Даница*, Београд 1987, 130 Исто, *Српски рјечник* I, Београд 1986, 745

42 Душан Поповић, *Србија и Београд од Пожаревачког до Београдског мира 1718–1739*, Београд 1950, 131-133. Недељко Радосављевић, *Ваљевска епископија 1718–1739*, Гласник ИАВ 32, Ваљево 1998, 27

43 Вук Караџић, *Српски рјечник* I, 745

44 Исто, 745

45 Љубомир Павловић, *Ужичка Црна Гора*, 58. Раде Познаноновић, *Бела црква у Карану*, 118-119

46 Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих у српскога народа новијега доба*, Београд 1888, 287-292

47 Исто, 115-118, 762-765. Стеван Игњић, *Манастир Рача*, Ужице 1996, 90-94

млад свештеник, увиђа неукост народа који у цркву улази без икаквог реда и непрестано прича приликом службе, насупрот ономе што је видео у сремским црквама, па заједно са осталим млађим свештеницима предузима мере којима је такво стање поправљено.⁴⁸ С обзиром да у рату 1788–1791. аустријска војска није запосела цело подручје Ужичковаљевске митрополије, као и да све њене области нису биле подједнако близу аустријској граници, утицај Карловачке митрополије знатно се више осећао у Шабачкој и Ваљевској, него у Соколској, Пожешкој, Рудничкој и Ужичкој нахији.

Мада Вук Караџић тврди да свештенство није било доброг и стабилног имовног стања, свакако га не можемо сврстати межу најсиромашније припаднике друштва.⁴⁹ Њихове породице су приликом досељавања, попут осталих сународника, затицале велике комплексе необрађене земље и култивисањем омогућиле њену употребу. Попови из свештеничких породица, као и синови кнезова који су се одлучивали за тај позив, сигурно су били имућнији од просечног српског сељака, чему су доприносили и свештенички приходи. У синђелијама се помињу бир, свечар и опело, али се не наводе новчани износи или еквивалент у животним намирницама. Ипак, захваљујући драгоценом писму које је митрополит Јоаким упутио, јула 1769, хришћанима Пожешке нахије, можемо знатно потпуније да сагледамо врсту и висину свештеничких прихода:⁵⁰

<i>Годишни бир еже имають по обїчаю</i>
<i>Венчанъ ѿ младожени... пари</i>
<i>Водоосвященїе д (4) паре</i>
<i>За крщенїе д (4) паре и чарапе</i>
<i>За знаменъ д (4) паре и чарапе</i>
<i>За свечарско м (40) паре</i>
<i>За завет ѿ (10) паре</i>

Поред основног текста, на левој маргини уписано је следеће:

<i>ω кѡма и старога свата по д (4) па...</i>
<i>ω девера и воивода и баїрактѣра по в (2) паре</i>

48 Прота Матија Ненадовић, *Мемоари*

49 Вук Караџић, *Српски рјечник I*, 745

50 Митрополит Јоаким хришћанима Пожешке нахије, АСАНУ 372

Ни у овом писму нису приказани сви њихови приходи, јер се на крају каже „и прочая что истїная и самая правда поучаеть”. Поред осталог, није поменуто опело и такса за први, други и трећи брак. Због оштећености документа не види се који су износ свештеници добијали од младожење за венчање, али по формулацији реченице можемо закључити да се ради о суми већој од свих осталих наведених.⁵¹ За бир такође није наведен прецизан износ, већ се каже да је *по обичају*. По Вуку Караџићу, он је износио неколико ока жита.⁵² Тиме се доступни подаци исцрпљују. На крају треба напоменути да ти износи нису током друге половине 18. века вредели исто, јер вредност турске акче постепено пада.

Поред прихода, свештеници су имали и новчане обавезе. Оне су биле двојаке: према султановој власти, спахијама или читлук сахибијама на једној, те према патријарху и митрополиту на другој страни. Према турским властима њихове обавезе биле су сличне као и у случају осталих сународника, док је поред 100 гроша за синђелију митрополиту даван и један дукат годишње, колико је следовало и патријарху.⁵³

УЧЕШЋЕ У АНТИТУРСКИМ АКТИВНОСТИМА И ОСЛОБОДИЛАЧКИМ ПОКРЕТИМА

Мада се после Београдског мира 1739. полупуст простор Београдског пашалука почиње интензивније насељавати, чиме број становника значајније расте, захваљујући полувековном периоду мира између Хабзбуршког и Османског царства и географској удаљености Русије, није било значајнијих антитурских активности и ослободилачких покрета. Таква ситуација се мења седамдесетих и осамдесетих година 18. века, нарочито пошто су 1781. Аустрија и Русија дошле до споразума о могућој подели турских територија на Балкану и европском југоистоку, при чему је највећи део српског етничког простора дефинисан као зона аустријског интереса.⁵⁴

Седамдесетих и осамдесетих година 18. века аустријска војска отпочела је извиђачке активности ради прибављања информација о Србији, које би могле користити приликом могућег продора преко границе. Поред обор-кнезова, кнезова и трговаца, Аустријанци су за те мисије покушали да придобију што више свештеника и, посебно, калуђера. Објашњавајући 1784. вишој команди зашто трговце треба заменити монасима, мајор Лидерскрон истиче следеће: они се по селима и варошима крећу у пратњи својих слугу, али без јаничарске заштите, имају препоруке епископа хришћанима да их помажу док за

51 У писму је за ту дажбину употребљен плурални облик *пари*, док се за остале наводи *пара* или *паре*.

52 Вук Караџић, *Даница*, 129

53 Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије* 1, 20, 55

54 Славко Гавриловић, *Ка српској револуцији*, Историја српског народа IV/1, Београд 1986, 356

своје манастире сакупљају милостињу, свраћају по многим хришћанским кућама, док их хајдуци не нападају. Такође, обавезно се јављају локалним муселимима, па би уз њих обавештајци могли да стекну увид у структуру и функционисање локалних турских власти.⁵⁵ Тако је било у целом пашалуку, па и на подручју Ужичковаљевске митрополије. Учешће свештеника и монаха из те епархије у противтурској активности може се поделити на два периода:

– Учешће у извиђачким активностима аустријске војске осамдесетих година 18. века.

– Активну сарадњу са аустријском војском у току аустро-турског рата 1788–1791, при чему су многи, нарочито у његовој последњој фази, одлучили да емигрирају у Аустрију.

Прву извиђачку мисију у западној Србији и делу источне Босне извршио је поп Никола Радомировић из Остружнице, који је 1783. два пута прошао тим крајевима. У његовој пратњи била су два аустријска подофицира прерушена у турску одећу, Радич Петровић и Стеван Весковић, а од помоћи су били монаси неких манастира, пре свега Вољавче. Његов извештај, који се пре свега тицао путева и комуникација, прослеђен је мајору Лидерскрону и поручнику Михаљевићу, који су о резултатима акције обавестили *Дворски ратни савет* у Бечу.⁵⁶

Ипак, најобимније извиђачке активности на том подручју извршене су 1784. За ту мисију којом је требало покрити подручје целе Србије су, по предлогу мајора Лидерскрона и потпуковника Женејна, шефа картографског одељења, одабрани потпоручник Митесер и заставници Покорни и Перетић. Јован Перетић био је Хрват из Слуњског пука и добро је знао српски језик и обичаје.⁵⁷ Они су требало да иду као манастирске слуге и раде и најпростије послове како не би привукли пажњу и подозрење Турака. Док су Митесер и Покорни били задужени за централну и источну Србију, Перетић је морао да пропутује западним делом, омеђеним Дрином, Савом, Колубаром, Рудником и Западном Моравом, а на располагању му је био Ђорђе Дедејић, калуђер из манастира Никоља у Овчарско-кабларској клисури.⁵⁸ Дедејић, међутим, није безусловно пристао на ту мисију. Његов манастир који је јуна 1780. изгорео у пожару, дуговао је 200 форинти извесном Мустаф-аги из Београда, па је аустријска команда требало да му да толики износ како би измирио дуг, и још 200 форинти за трошкове мисије.⁵⁹ Такође, треба напоменути да је Дедејић могао по одобрењу свог митрополита да сакупља милостињу за манастир, односно његову обнову, па је и то била повољна околност.⁶⁰ Тај митрополит је свакако морао бити

55 Душан Пантелић, *Ухођење Србије пред Кочину крајину*, Глас СКА CLIII, Београд 1933, 145

56 Исто, 123-124. Славко Гавриловић, *Ка српској револуцији*, 357

57 Душан Пантелић, *Ухођење Србије пред Кочину крајину*, 150-151

58 Исто, 148. Славко Гавриловић, *Ка српској револуцији*, 359

59 Душан Пантелић, *Ухођење Србије пред Кочину крајину*, 148

60 Исто, 148

Јоаким. Перетић је, под псеудонимом Максим Крстоношић, ишао као слуга са Дедејићем, са задатком да подробно опише пређени пут, значајније објекте и препреке, и упише их у празну топографску секцију коју је добио приликом поласка.⁶¹ Међутим, за разлику од друга два официра, Перетић није водио дневник, већ је многе белешке сачинио према сећању, што указује да је његово путовање било знатно отежано и да се у пратњи налазио неко од Турака као полицијска заштита. То је највероватније и узрок многи нетачности које се код њега јављају, али је упркос томе његов извештај до тада најподробније сачињен опис западне Србије. Перетић се пре свега бавио путевима, хановима и утврђеним местима попут Шапца, Ваљева, Сокола и Ужица, као и другим објектима који су војсци могли бити од користи, па у том смислу вероватно и помиње шест манастира који су се налазили на појединим деоницама пута.⁶² Занимљиво је да је пописао и све цамије. Насупрот томе, цркве нису привлачиле његову значајнију пажњу, с обзиром да се радило махом о малим брвнарама, па њихово постојање не бележи чак ни у местима где се сигурно налазе.⁶³

Узимајући у обзир Перетићеву детаљност и навођење тачног броја монаха који живе у поменутих манастирима, са сигурношћу можемо закључити да до таквих података није могао доћи само од Ђорђа Дедејића. То потврђују и каснији извори, при чему нарочит значај има извештај митрополита Стратимировића *Илирској дворској канцеларији* о томе где се налазе поједини свештеници и калуђери пребегли из Србије крајем последњег аустро-турског рата.⁶⁴ Стратимировић том приликом наводи неколико занимљивих примера учешћа монаха у извиђачким активностима, па и оних из Ужичковаљевске митрополије. Јеромонах из манастира Вољавче Рафаило Милићевић је, између осталог, изјавио да је поп Никола Радомировић са сапутницима дочекан у његовом манастиру још 1781, и да су му за извиђање околине дати поуздани људи.⁶⁵ Милићевић такође тврди да је вољавачки игуман, коме на помиње име, наставио да сам лутајући прави описе путева и места и прикупља поуздане људе, што је чинио све до смрти.⁶⁶ Његову изјаву потврдили су монаси избегли из манастира Драче, Љубостиње и

61 Исто, 152

62 Реч је о манастирима Никољу, Грабовцу, Тројици, Благовештењу, Рибници и Ђелијама. Душан Пантелић, Прилози расправи *Ухођење Србије пред Кочуну крајину*, Споменик СКА LXXXII, Београд 1936, 120, 129, 132-133>

63 Перетић је забележио само две цркве, у Жејевици код Пожеге и месту које назива Haluge(?), Душан Пантелић, *Прилози уз расправу Ухођење Србије пред Кочину крајину*, 109, 119

64 Извештај је настао 1(11) децембра 1791. Димитрије Руварац, *Пребегли на ову страну 1791. свештеници и калуђери*, 112-118

65 Сведочење поменутог јеромонаха је, као и у случајевима осталих, дато конзисторијалним властима, на основу чега је Стратимировић и сачинио свој извештај. Исто, 115

66 Исто, 115

Каленића, који су пропадали Београдској митрополији, што указује на њихово широко учешће и међусобну повезаност. Међутим, да Турци при том нису били нимало наивни, показује чињеница да су, како наводи Рафаило Милићевић, покушали ухапсити игумана, јер су сазнали за његов рад, те да је он морао да се склони из манастира.⁶⁷ Занимљиве податке налазимо и у сведочењу јеромонаха Митрофана Јоакимовића, који је у Срем такође стигао из Вољавче. Говорећи о бившем игуману Алексију Јефремовићу, Митрофан наводи да је он пре започетог рата чинио знатне и важне услуге послатим аустријским извидницима, због чега је уживао од умрлог цара Јосипа II пензију, што се може и писмено посведочити.⁶⁸ Тај податак донекле збуњује, јер се бивши игуман Алексије помиње 1771. као монах у манастиру Беочину, где му је митрополит Јован Георгијевић одредио боравиште након што је 1768. емигрирао.⁶⁹ Из тога произилази неколико могућности. Прво, да су неке извиђачке акције изведене пре 1768, док је Алексије још увек био игуман Вољавче, у време уочи руско-турског рата. Друга могућност подразумева да је он преко својих веза из Беочина организовао прихват аустријских обавештајаца. Треће је, мало вероватно, да се вратио у Вољавчу и ту дочекао извиднике, те да је игуман о коме говори Рафаило Милићевић, управо он. Ипак, то питање још увек морамо оставити отвореним.

Манастири у Ужичкој, Соколској и делу Пожешке нахије остали су у току рата под турском контролом, па је емигрирање монаха било знатно отежано услед чега немамо тако подробних података о њиховом учешћу у извиђачким мисијама, као што је случај са Вољавчом. Међутим, како је Перетић прошао тим крајевима описавши и неке манастире, сасвим је извесно да су и њихови монаси, попут оних из северног дела Ужичковаљевске митрополије, били на располагању том аустријском обавештајцу.

Када је фебруара 1788. Хабзбуршка империја отпочела ратна дејства против Османског царства, њене власти планирале су да у њих укључе српско становништво и остале турске хришћанске поданике, незадовољне својим положајем. При том је посебна пажња усмерена ка вишим слојевима још увек слабо разуђеног српског друштва, њиховим обор-кнезовима, кметовима, као и духовним лицима. Док су обор-кнезови и кметови били предвиђени да активно учествују у стварању наоружаних одреда састављених од Срба и исте предводе, старешине манастира, протопрезвитери и свештеници су својим ауторитетом требало да подстакну сународнике да тим формацијама приступају.

У току последњег аустро-турског рата, северни део Ужичковаљевске митрополије делимично је поседнут од аустријске војске. Са тог

67 Исто, 115-116

68 Исто, 115

69 Димитрије Руварац, *Архив за историју Српске православне Карловачке митрополије* III, 118

подручја ће, као и у Шумадији и Поморављу, знатан број монаха и свештеника својим угледом и утицајем помоћи аустријску акцију и у последњој години рата заједно са обор-кнезовима радити на формулисању српских политичких циљева. Таквом одзиву свакако је допринела појава високог православног великодостојника из Аустријског царства, бачког епископа Јована Јовановића, који се сам понудио да међу Србима јужно од Саве агитује у прилог аустријских интереса. То је утицало да свештенство из дела Ужичковаљевске митрополије узме масовније учешће у тим збивањима, што није био случај у осталом делу Србије. Међутим, прва устаничка активност у северозападној Србији била је подстакнута радом аустријских емисара српског порекла, који су сународницима обећавали коначно ослобођење од турске власти. Већ у марту 1788. ухода а касније фрајкорски свештеник Никола Радомировић ступио је у везу са појединим хајдучким старешинама чије дружине прерастају у мање одреде, да би се нешто касније око Ваљева отпочела скупљати војска обор-кнезова Алексе Ненадовића, Лазара Илића и Петра Ракарца.⁷⁰ Мада у својим *Мемоарима* прота Матија Ненадовић описује учешће свог оца кнеза Алексе у том рату, ништа не говори о улози свештенства у српском покрету.⁷¹ Међутим, мајор Михаљевић је већ априла 1788. јавио из Забрежја претпостављеној команди да су попови Никола Михаиловић и Спасоје Лалић из ваљевског округа окупили око 100 људи и наоружали их.⁷²

У исто време у северозападној Србији отпочела је акција епископа бачког Јована Јовановића кога је, као *световни комесар* пратио угарски католик Јанош Клачањи. Иако су Јовановићеве идеје примљене са резервом, јер се главнокомандујућем фелдмаршалу Ласију митрополит карловачки Мојсије Путник о њему изразио врло неповољно, резултати су били изнад очекивања.⁷³ Јовановић је, одмах по преласку у Србију, ступио у везу са кнезовима и свештенством и 28. марта 1788. из Мишара упутио проглас којим је позвао Србе да, не штедећи своје животе, крену у ослободилачки рат уз помоћ аустријске војске.⁷⁴ У прогласу се, поред истицања перспективе ослобођења од Турака и стављања под заштиту аустријског двора, указује и на разлику у положају православних у

70 Душан Пантелић, *Покрет у северозападној Србији и бачки епископ Јован Јовановић*, Глас СКА СХХХVIII, Београд 1930, 154-155

71 Прота Матија Пенадовић, *Мемоари*, 11-12. Улогу свештенства прота Матија кратко помиње у једној забелешци у којој описује крај рата 1791, али без података који би значајније изменили досадашња сазнања о томе. АСАНУ 318

72 Драгослав Павловић, *Прилог историји Кочине крајине и Михаљевићевог фрајкора*, Глас СКА LXVIII, Београд 1904, 140

73 Митрополит Путник је између осталог сматрао да је епископ Јовановић не само немаран, већ и душевно поремећен. Душан Пантелић, *Покрет у северозападној Србији и бачки епископ Јован Јовановић*, 155-156

74 Проглас је, као што се види из уводне реченице, прво упућен *старешинама манастира, протојерејима, поповима и ђаконима*, да би тек потом били поменути *сердари, кнезови, кметови и остали православни хришћани*. Исто, 157

Османском царству и Хабзбуршкој империји, у којој се православно богослужење врши слободно, у *сјајним црквама и уз звуке звона*.⁷⁵ Да је свештенство брзо прихватило сарадњу са њим показује и пример јеромонаха Вићентија Кнежевића, који га 8. априла исте године обавештава да је обишао низ села и манастире у Поцерини и да су сви прихватили да помогну, потврдивши то заклетвом. Писмо су, поред Вићентија Кнежевића, потписали јеромонаси Теофан из Каоне и Матеј из Радовашнице.⁷⁶ Ни у том, ни у другим писмима насталим у то време, не спомиње се законити архијереј митрополит Јоаким, који је остао на подручју под турском контролом, и на збивања у северозападној Србији није имао никаквог утицаја.

Епископа Јовановића Срби су доживљавали као посредника између њих и аустријских власти, па су му се обраћали у различитим приликама. Како су током 1788. ратне операције вођене споро и неодлучно, учестала је емиграција у Срем где су се избегли суочавали са проблемом смештаја и оскудицом у основним потребама. У њихово име монаси и свештеници су се обраћали епископу Јовановићу молбама да код царских власти обезбеди помоћ како не би пропали у крајњој беди.⁷⁷ Сам Јовановић се у преписци са царским властима, пре свега *Дворском ратном канцеларијом*, често позивао на њихове молбе које би слао као прилог својих писама. У Србију се прелазило три пута, а путовао је и у Беч. Саву је други пут прешао у пролеће 1789. упркос забрани, и при том само у Шабачкој нахији обишао 105 села. Колико је његова делатност Аустријанцима била корисна, говори и чињеница да је генерал Чернел тражио да се упуту у народ, који му је скоро безрезервно веровао. Приликом трећег доласка у октобру 1789. Јовановић је ступио у ближу везу са игуманима манастира које је обишао. Служећи литургије у Каони, Радовашници и Петковици позивао је окупљени народ на оружје, док је монахе, свештенике и чланове њихових породица посебно заклињао на верност цару Јосипу II.⁷⁸ Дошавши у Трношу, Јовановић је упознао архимандрита Стефана Јовановића, који је такође позивао народ да устане против Турака.⁷⁹ Архимандрит Стефан Јовановић имао је у последњој фази рата значајну улогу у српској политичкој акцији. Уколико се неко од свештеника или монаха сумњичаво односио према акцији епископа Јовановића или аустријским војним властима уопште, питање је да ли је у тренуцима аустријских војних успеха, када су се учврстили у Ваљеву, могао да било како искаже своје неслагање или је, попут осталих, морао да положи заклетву новом господару.

75 Исто, 159

76 Поменуто писмо делимично је објавио Душан Пантелић, Исто, 165-167

77 Исто, 166-167

78 Исто, 179-181

79 Исто, 183

Када је 1790, услед неповољних међународних околности по Аустрију, постало извесно да ће Србија поново бити враћена под османску власт, епископ Јовановић је постепено губио поверење које је стекао код сународника у њеном северозападном делу.⁸⁰ Српску политичку акцију тада почиње да води трonoшки архимандрит Стефан Јовановић, први заједно, а потом независно од епископа Јовановића. Од представника северозападне Србије је прво, априла или маја 1790, упућена молба аустријском двору да Србија остане под аустријском заштитом. Молбу коју је у Беч понео епископ Јовановић потписали су не само обор-кнезови, већ и трonoшки намесник Мелентије, игуман Чокешине Григорије, Петковице Герасим, Радовашнице Пајсије и Каоне Макарије, као и протопрезвитери богатићки Рафаило, јадарски Матија Кнежевић и рађевски Михаило.⁸¹ На ту молбу није било никаквог одређеног одговора.

У 1790. и 1791. архимандрит Стефан Јовановић ће у сусретима и преписци са аустријским властима, митрополитом Мојсијем Путником и српским представницима окупљеним на Темишварском сабору, покушати да делимично поправи незавидне перспективе својих сународника. Међу сачуваним писмима насталим у току његова рада, два се по значају посебно издвајају. Прво је упућено „*високо-превосходителнѣишемъ царскомъ комисаръ и високо-славномъ Славено-сербскомъ Собранію*”. Реч је о молби комесару Шмитфелду и народноцрквеном сабору који је заседао 1790. у Темишвару. Мада се у њему наводи да је послато „*из различныхъ мѣсть, из Сербіе, 24-го августа 1790*”, писмо је сасвим сигурно настало у Трonoши, где је његову копију Стојан Новаковић и пронашао.⁸² Подносиоци молбе тражили су да комесар и сабор све учине код царских власти како Србијанци, који су се цару Јосипу заклели на верност, не би било поново предати Турцима. При том су истицали да они сами уз малу помоћ у оружју могу одржати достигнуте положаје, а ако се већ одлучи да се Србија врати под турску власт, да Аустрија извршење одложи за два месеца како би народ убрао плодове изузетно родне године, а онда се иселио у Срем. На крају потписници истичу да ће, ако њихове молбе не буду услышене, морати *да прибегну под заштиту друге потенције*, при чему се свакако мислило на Русију, која је против Турске водила успешан рат.⁸³ Колико је ова акција Стефана Јовановића била масовна, сведочи и број потписа на крају молбе (укупно 112), међу којима су и имена 42 монаха и

80 Конвенцијом у Рајхенбаху Пруска и Аустрија су се споразумеле да се према Турској одржи status quo ante bellum, чиме је судбина Србије решена. Славко Гавриловић, *Ка српској револуцији*, 392

81 Душан Пантелић, *Покрет у северозападној Србији и бачки епископ Јован Јовановић*, 186

82 Стојан Новаковић, *Прилог к српској историји око 1790*, Гласник СУД XX, Београд 1866, 42-49. Драгослав Страњаковић, *Стефан Јовановић, архимандрит манастира Трonoше*, Братство XXV, Београд 1931, 81-82

83 Стојан Новаковић, *наведено дело*, 43-45

свештеника различитог ранга. Од њих 42, само су четири из јагодинске нахије и један од Новог Пазара, док су остали са подручја Ужичковаљевске митрополије или дела Србије који је био у саставу Зворничког санцака (Троноша, село у Јадру). То довољно говори о масовном учешћу свештенства из те митрополије у ратним збивањима. Међу њима је било 5 протопрезвитера, 22 свештеника и десет лица у монашком звању. Поред игумана или намесника манастира Чокешине, Петковице и Каоне, три издвојена потписа посебно су уочљива. Реч је о трonoшком архимандриту и намеснику Стефану Јовановићу и Мелентију Јовановићу, и студеничком архимандриту Василију Радосављевићу.⁸⁴ Они су, свакако, били носиоци замисли изнетих у поменутом писму. Потписане старешине манастира су поред својих имена ставили и печате. Архимандрит Јовановић лично је ишао у Темишвар и молбу предао комесару Шмитфелду. Он је, међутим, није изнео пред сабор већ је одмах упутио у Беч, износећи у пропратном акту своје мишљење да за Србе треба обезбедити амнестију.⁸⁵

Други докуменат који су потписали трonoшки и студенички архимандрити Стефан Јовановић и Василије Радосављевић, као и јагодински прота Јован Миловић, у ствари је *Проглас* који је требало упутити свим представницима српског народа, како црквеним личностима, тако и обор-кнезовима, кметовима и људима још увек под оружјем. Проглас је програм српске аутономије по узору на вазалне кнежевине Влашку и Молдавију, што је подразумевало плаћање данка одсеком и избором *коменданта* попут, како се наводи, *Богдан-бега у Влашкој*, који би Србима управљао. Програм је такође предвиђао да се турски чиновници не мешају у српске послове и не суде Србима.⁸⁶ Душан Пантелић је, узимајући у обзир чињеницу да у претходним молбама аустријским властима нису изношене сличне идеје, дошао до закључка да је програм аутономије настао тек у априлу или мају 1791, пошто се архимандрит Јовановић вратио из неуспеле мисије у Бечу.⁸⁷ Како су те идеје биле врло сличне представци влашких бојара чија се делегација налазила у Бечу истовремено када и Стефан Јовановић, српски програм могао је настати и под њиховим утицајем.⁸⁸ Стефан Јовановић је чак покушао да оде у Свиштов где су вођени преговори о миру и тамо изнесе српске молбе, али је од аустријских власти спречен у томе.⁸⁹ Иако му је одобрен боравак у манастиру Гргетегу, он се већ у септембру 1791, попут већине свештеника, вратио у Србију.⁹⁰

84 Исто, 47

85 Душан Пантелић, *Београдски пашалук после Свиштовског мира*, Београд 1927, 47-48

86 Исто, 58-59. Славко Гавриловић, *Ка српској револуцији*, 395. Стојан Новаковић, *наведено дело*, 60. Драгослав Страњаковић, *наведено дело*, 84

87 Душан Пантелић, *Београдски пашалук после Свиштовског мира*, 56-58

88 Исто, 60

89 Исто, 65-66

90 Исто, 67

Тиме је завршена још једна фаза у учешћу свештенства Ужичковаљевске митрополије у антитурским покретима, које је било масовно и огледало се не само у подршци аустријској војсци, већ и стварању српског политичког програма и дипломатској делатности на његовој реализацији. Манастир Троноша био је седиште акције, а архимандрит Стефан Јовановић њен главни носилац.

ЗАКЉУЧАК

Свештеници и монаси Ужичковаљевске митрополије, установљене после Београдског мира 1739, имали су у српском друштву друге половине 18. века значајно место и улогу. За разлику од својих фанариотских архијереја, они су готово искључиво били Срби, највећим делом пореклом из истих области као и њихови сународници, који су у току 18. века насељавали подручје на коме је егзистирала поменута митрополија. Њихов рад међу Србима није био ограничен само на духовну мисију, уз коју је нераскидиво била повезана просветна делатност. Многи су са својим породицама били међу првима у насељавању полупустих области западне Србије и дела Шумадије. Када се ради о њиховим приходима и материјалном стању, нису се много разликовали од својих сународника, али су свакако били међу имућнијим. Заједно са другим представницима српског народа, обор-кнезовима и кметовима, активно су учествовали у антитурским активностима и устанничком покрету до кога је дошло током последњег аустро-турског рата 1788–1791. Док су кнезови били укључени у организовање добровољачких формација и учешће у ратним операцијама, свештенство је посебан значај имало у формулисању српских политичких циљева. Значај и улога свештенства Ужичковаљевске митрополије у српском друштву биће потврђена касније, нарочито током Првог српског устанка.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Синђелија попа Илије Повоповића, чува се у породичној архиви Поповића у селу Субјелу код Косјерића.
- Архив САНУ у Београду, историјска збирка, 268, 272, 312, 318, 7342
- Архив САНУ у Сремским Карловцима, фонд Б, 143/1750, 4/1760, 16/1766, 20/1775, 68/1777, 69/1777, 13/1794, 42/1796

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Радомир М. Илић, *Синђелија сечоречког попа Луке*, Споменик СКА XLIX, Београд 1910
- Димитрије Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира 1753*, Сремски Карловци 1903
- Исти, *Архив за историју српске православне Карловачке митрополије III*, Сремски Карловци 1913
- Исти, *Митрополија Београдска око 1735*, Споменика СКА XLII, Београд 1905

- Исти, *Пребегли на ову страну 1791. свештеници и калуђери*, Српски Сион 14, Сремски Карловци 1904
- Милан Ђ. Милићевић, *Синђелија попа Матеја Алексића из Бранковине*, Гласник СУД XX, Београд 1866
- Стојан Новаковић, *Прилог к српској историји око 1790*, Гласник СУД XX, Београд 1866
- Душан Пантелић, *Прилози уз расправу Ухођење Србије пред Кочину крајину*, Споменик СКА LXXXII, Београд 1936

ЛИТЕРАТУРА

- Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије I*, Београд 1901
- Ђоко Слијепчевић, *Укидање Пећке патријаршије 1766*, Богословље XIII, Београд 1933
- Љубомир Павловић, *Колубара и Подгорина*, Насеља и порекло становништва 4, Београд 1907
- Исти, *Соколска нахија*, Насеља и порекло становништва 26, Београд 1930
- Исти, *Ужичка Црна Гора*, Насеља и порекло становништва 19, Београд 1925
- Прота Матија Ненадовић, *Мемоари*, Нови Сад 1969
- Вук Карацић, *Даница* Београд 1987
- Исти, *Српски Рјечник I*, Београд 1986
- Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба*, Београд 1888
- Драгослав М. Павловић, *Прилог историји Кочине крајине и Михаљевићевог фрајкора*, Глас СКА LXVIII, Београд 1904
- Душан Пантелић, *Ухођење Србије пред Кочину крајину*, Глас СКА CLIII, Београд 1933
- Исти, *Београдски пашалук после Свиштовског мира*, Београд 1927
- Исти, *Покрет у северозападној Србији и бачки епископ Јован Јовановић*, Глас СКА CXXXVIII, Београд 1930
- Драгослав Страњаковић, *Стефан Јовановић, архимандрит манастира Трноше*, Братство XXV, Београд 1931
- Душан Поповић, *Србија и Београд од Пожаревачког до Београдског мира 1718–1739*, Београд 1950
- Славко Гавриловић, *Ка српској револуцији*, Историја српског народа IV/1, Београд 1986
- Стеван Игњић, *Манастир Рача*, Ужице 1996
- Раде Познановић, *Бела црква у Карану*, Ужице 1996
- Недељко Радосављевић, *Ваљевска епископија 1718–1739*, Гласник Историјског архива Ваљева 32, Ваљево 1998
- Исти, *Летописне белешке проте Новака Милошевића*, Ужички зборник 25-26, Ужице 1997

РЕЗИМЕ

Након Београдског мира 1739, којим је подручје Србије поново припало Османском царству, установљена је Ужичковаљевска митрополија, у чијем саставу су били највећи део западне Србије и неке области Шумадије. Услед малог броја сачуваних и доступних извора, прошлост митрополије није свестраније истражена, што се нарочито односи на питања друштвеног положаја свештеника и монаха, њиховог порекла, стицања звања, прихода и учешћа у антитурским покретима.

Свештеници и монаси Ужичковаљевске митрополије пореклом су највећим делом били, као и већина њихових сународника, из динарских области, или непосредни потомци досељеника. По положају и приходима спадали су у горњи слој српског друштва. Поред духовне мисије, повезане и са просветном делатношћу, учествовали су у извиђачким активностима аустријске војске. У току последњег аустро-турског рата 1788–1791. су својим великим утицајем у народу подстакли приступање добровољачким јединицама, и у завршној фази тог рата одиграли значајну улогу у формулисању српских политичких циљева.

SUMMARY

After Belgrade peace in 1739, by which the territory of Serbia again belonged to the Ottoman empire, Užice-Valjevo diocese was established and it included the largest part of western Serbia and some parts of Šumadija. Because of a small number of preserved and accessible sources, the past of the diocese was not thoroughly explored, which especially refers to the matters of social status of clergymen and monks, their origin, acquisition of titles, incomes and participation in anti-Turkish movements.

Clergymen and monks of Užice-Valjevo diocese originated mainly, like most of their fellow-countrymen, from Dinara region or they were direct descendants of immigrants. By their status and incomes they belonged to the upper stratum of Serbian society. Besides their spiritual mission, also connected with the educational activity, they took part in reconnaissance activities of the Austrian army. During the last Austro-Turkish war 1788–1791 they inspired the joining into voluntary units by their great influence among people, and in the final stage of that war they played an important role in the formulation of Serbian political goals.